

BARNA GÁBOR

Péter László a népműveltségről

Néprajz, népműveltség. Két tanulmány, 1948, 1949. Szeged. Bába Kiadó, 2005.

A 80. születésnapját ünneplő Péter Lászlót elsősorban irodalomtörténészként tartjuk számon. Ezért többeknek meglepőnek tűnhet, hogy munkásságáról a Néprajzi lexikon is megemlékezik, kiemelve *Az egyéniség a népkultúrában* (1947) című cikkét, Kálmány Lajosról írott – mindmáig legteljesebb – életrajzát (1952), *A népköltészet időszerű kérdései* (Szeged, 1956) írását, valamint bibliográfusi tevékenységét. Érdeklődési köreként pedig a népköltészet, az irodalom és a népköltészet kölcsönhatásának vizsgálatát és a tudománytörténetet jelölte meg a nyelvészeti és irodalmi érdeklődés mellett. (*Néprajzi lexikon IV.* Budapest, 1981. 232.)

Péter László folklorista is. Pályája kezdetén, az 1940-es években annak indult, s életútja csak fokozatosan terelte őt az irodalomtudomány felé. Dolgozott két múzeumban is (Karcag, Makó). Történeti-néprajzi falumonográfiák szerkesztésében is szerepet vállalt (pl. Szatymaz). Az 1990-es évek végén előadásokat tartott a szegedi néprajzi tanszéken Kálmány Lajosról. A Néprajzi lexikonban kiemelt írásait is rendszeresen hivatkozzuk/hivatkozzák. A most közzétett, mindmáig, azaz több mint fél évszázadig kéziratban elfekvő tanulmányai valóban azt igazolják, hogy az 1940-es években ugyanolyan joggal válhatott volna belőle a magyar néprajz és folklorisztika meghatározó művelője, mint ahogy irodalomtörténész lett.

A könyv két tanulmányt tartalmaz: 1. *A népkultúra értéke* (1948), 2. *Magyar etnoszociológia* (1949). Mindkettőt elolvasva első benyomásom a meglepetés és a rácsodálkozás volt: hogy az akkor 22 illetőleg 23 éves Péter László milyen tájékozott, felkészült és elmélyült az 1940-es évek társadalomkutatásának, a szociográfiának és a néprajznak korabeli elméleti vitáiban, milyen jól – azaz a későbbi évtizedek szaktudományi közmegegyezésének megfelelően – látja egyes kutatók munkásságát, s ítéli meg az egyes irányzatokat. A szaktudomány akkoriban ható külföldi (főleg német és skandináv) képviselőinek magyarul hozzáférhető írásaiból is jól felkészült. Írása a 20. század közepének, az 1930–1940-es évek néprajz- és társadalomtudomány-történetének máig hasznos összefoglalása. Az egyes szerzőket bőségesen és jellemzően idézi, összefoglalja kutatási eredményeiket és megállapításait, s rögtön szembesíti is más irányzatok megállapításaival. Az ismert nevek és irányzatok mellett kevésbé ismert véleményeket és kutatókat is bemutat, ütköztetve őket. Utólag azt mondhatjuk, kár, hogy Péter László inspiráló írásai megírásuk idején nem fejthettek ki hatást a szaktudományi közgondolkodás alakításában. Mindenesetre ma hasznos segítséget adnak az egyetemi oktatásban egyes kutatók, irányzatok megismertetéséhez.

Mindkét írás a népműveltségről (Péter László kifejezése) szól, az egyik inkább értékeléséről, a másik pedig inkább kutatásának eltérő szemléletű irányzatairól. Mindkét írást jellemzi egy aktív, egy beavatkozó, egy alkalmazott tudományi szemlélet. Nem öncélú írások tehát, hanem szerzőjük a népműveltség értelmezése és kutatása révén a nemzeti műveltséget, s ennek megteremtése során egyfajta társadalmi átalakulást kíván szolgálni.

A népkultúra értéke (1948)

Az 1930–1940-es évek szaktudományi, tágabban társadalomtudományi, valamint politikai vitái tükröződnek benne. A tudománytörténet ezen a szakaszon már túllépett. De az akkori problémák máig föl-fölbukkannak, közgondolkodásunkban is jelen vannak.

A népműveltség értékelésével kapcsolatban két nagy irányt különböztetett meg: *völkisch* (=néprajzias, szűkebb értelemben vett szaktudományos) és *populaire* (=szociografikus) szemléletet. Egy konzervatív, elsősorban a kultúrát magát szemlélő, illetőleg egy aktív, a társadalmat befolyásolni is igyekvő szemlélet. Ez talán megfeleltethető bizonyos fókusz az akkori éles népi – urbánus vitának és megosztottságnak. De sajátos akusztikája is lehetett a *völkisch* – német és a *populaire* – francia kifejezés használatának közvetlenül a háború után.

Sok korabeli társadalomtudós véleményét idézi és szembeesíti egymással, jól jellemezvén a kort, amelyben születtek. Májig gazdagító, ha az egyes kutatók véleményét megismerjük a paraszti kultúráról. Néprajzosok mellett olvashatjuk más bölcsészek és társadalomtudósok, filozófusok, szociográfusok, írók véleményét is: Bálint Sándor, Györfly István, Erdei Ferenc, Karácsony Sándor, Imre Sándor, Prohászka Lajos, Várkonyi Nándor, Révay József, Bartók Béla, Vargyas Lajos, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Marót Károly, Tomori Viola, Vitányi Iván és még sokan mások. A tárgyalt összefüggésben sok név ismeretlenül cseng (Révay József, az író, vagy Prohászka Lajos például).

Péter László elsősorban Erdei Ferenc *populaire*-nek minősített nézeteit fogadja el. A könyvet olvasva nem könnyű követni a számtalan szerző álláspontját, de ebben sokat segít Péter László értékelése, a nézetek kibontása sok-sok idézettel és egymással történő szembeesítésük. Péter László szemlélete, bár hajlik a *populaire* irányzat felé, föl akarja oldani a két szemlélet különbségét és szembeállítását. Azt írja: „ha azonban szemléletünkben népkultúrának azt tartjuk, ami stílus és ízlés tekintetében szervesen kapcsolódik az eddigi parasztkultúra hagyományaihoz, akkor a 'fölelesztés' is 'továbbélthető' a hagyományos kultúrát ... az újabb, fejlettebb társadalmi viszonyoknak megfelelően” (59).

Számos kérdés ma is aktuális. Azok is, amelyeket Péter László fülszövege kiemel, de mások is: Kádár Zoltán például kritizálja a hamis misztikába menekülést, az újpogányságot, s a turáni művészetet (64.). Ez az irány bizony ma is jelen van társadalmunkban. Bibó István és Veres Péter vitájára utalva (74.) azt írja, hogy talán az elvesztett/elvesztett természet-közelség (Veres Péter) kompenzációját hozhatja el ismét a népműveltség (72–74).

A 20. századi történészekre, történetfilozófusokra (Ortega, Huizinga, Spengler), de az orosz irodalom alapján is összefoglalóan megjegyzi, hogy a kultúra és a civilizáció nem egyenlő. Lényegében a civilizáció és a kultúra összevetéséről, szembenállásáról, szembeállításáról van tehát szó (78–83 skk): „a civilizáció fejlődik, de megöli a kultúrát” (84). S fél évszázad múltán, a televízió és a számítógépek, az internet korában látjuk, nagyon is igaz ez a megállapítás.

Sokat foglalkozik Péter László a tudomány egyik központi kategóriájával, a hagyománnyal. Sok idézetéből kiviláglik, hogy a hagyomány fogalma nagyon is összetett, rétegzett. Egyfajta viszonyfogalomként is értékelhető, úgy, ahogy ma elsősorban tesszük (92). A műveltség szervező erejeként említi (93.): „a hagyomány mindig megrostálása a múltnak” (21.). Jelenségek szerveződését érti alatta. A hagyomány az tehát, amely műveltségünket megszervezheti. Ez pedig lényegében nagyon közel áll napjaink kétségtelenül kicsit divatosan használt „kitalált hagyomány”-fogalmához. Akkor beszélünk erről, amikor a jelenségekhez fűződő viszonyunk alapján újraalkotjuk műveltségünk egyik vagy másik területét, vagy kultúránk elemiből valami újat szerkesztünk meg. Bár a „kitalált hagyomány” fogalmának használatát egy közelmúlt kiállítás kapcsán Péter László bírálta, a negyvenes években vallott fölfogásából lényegében következik gondolkodásának ez az iránya.

Tanulmányában elsősorban arra próbált választ keresni, hogyan lehet megmenteni a parasztságot és a népműveltséget a barbár átmenettől, a kispolgári kultúra silány tömegtermékeitől. A második világháborút követő, nagy változásokat hozó években látott erre lehetőséget. A kiút, a megoldás a „közkultúra” lehetett volna (105). Véleménye szerint a néprajznak tudatosan be kell avatkozni ebbe a folyamatba, hogy a paraszti kultúrát / népműveltséget ne egy álkultúra, a selejt, a giccs, „az ízletes étel helyett a moslék” váltsa föl (93–94.), hanem egy magasabb szintű és értékű kultúra. A 21. század első éveiből visszatekintve azt mondhatjuk, hogy Péter Lászlónak nem lett igaza. Amitől félt, mára bekövetkezett. Az „ízletes étel” helyett itt van a „moslék”. A társadalmi változások ugyanis egészen más irányt vettek, mint azt 1948–1949-ben, vagy éppen 1945–1948 között, a „szabadművelődés” korszakában látni lehetett, vagy sokan látni vélték. Nem lett öntudatos parasztság (96.), aki vállalja műveltségét (tájnnyelv, viselet, rítusai stb.), hanem lett az erőszakkal létrehozott termelőszövetkezet, s ez nemcsak a parasztságot, hanem a proletárdiktatúra keretei között az egész társadalmat megnyomorította. Ennek végrehajtói pedig sokat tanul(hat)tak a Péter László által haladónak tekintett populaire irányzat doktrínáire képviselőitől.

Ebben a gondolatsorban több figyelemre méltó elem is van, amely Péter László fölfogásának korszerűségét láttatja. Az egyik a „beavatkozás – be nem avatkozás” gondolata, amely ugyan a szerző helyes megítélése szerint a populaire-nek nevezett irányzattól nem áll távol (lásd pl. a felvilágosodás képviselőit) – ezt inkább a másik tanulmányában részletezi. Máiig visszatérő problémája ez a néprajznak és főleg a nyelvtudománynak (nyelv-művelés). A tanulmány megírása utáni évtizedekben például, az 1950–1960-as években a kultúrához sajátos megközelítés formálódott ki Angliában. Ez a kultúrakutatás (cultural studies). Tápláló gyökerei között társadalomtudományokat találunk, elsősorban a kulturális antropológiát, s a kultúrszociológiát. A kulturális jelenségekkel szélesebb értelemben, minden társadalmi rétegnél foglalkozik, szemléletköre tágabb, mint például a néprajzé, az irodalomtudományé vagy a zenetudományé. Jellemzője a kultúra és a kultúra-hordozó társadalom sokszempontú, multidiszciplináris megközelítése. De a direkt beavatkozás is a társadalmi folyamatokba, a radikális társadalmi mozgalmak, forradalmi megmozdulások marxista szemléletű segítése. Mára persze ez a szemlélet lehiggadt. De ma, 2005-ben olvasva a tanulmányokat, valami hasonló aktív beavatkozást sürgethetett Péter László 1940-es évek végén. Talán a marxizmus radikális társadalom-felfogása érezhető nézetében.

Összefoglalójában Péter László megállapítja, hogy „a magyar néptudomány mindig politikus tudomány volt” (108.). „A hungarológus feladata a nép életének, a nép sorsának a vizsgálata, de a rajta való aggódás is, a rajta való segítség is” (108.).

Visszatekintve azt kell mondanunk, hogy Péter László idealista volt a népkultúra jövőjével kapcsolatban (107.). A néprajzot egyfajta történeti műveltségtudománynak tartva azt mondja, hogy a magyar néprajz főadata, „hogy *ma* fényképezze a még föltalálható parasztkultúrát, *holnap* figyelje a közkultúrává változás különféle módjait és törvényszerűségeit, *holnapután* vizsgálja a kifejlődött közkultúrát, és megállapítja a parasztkultúra teljes pusztulását” (108.). Az hiszem, ha ma más szavakat használnánk, másként is fogalmaznánk, de lényegében ebben a gondolatban tudnánk összefoglalni a néprajz 20. századi tudományfejlődését. Azzal a megjegyzéssel legfeljebb, hogy a parasztkultúra ugyan eltűnt, de a közkultúra nem alakult ki, illetőleg a kultúra kettészakadt egy tömegkultúrára, és egy elit kultúrára. Nem lehetett akkor előre látni a világ ilyen rohamos globalizálódását, a világfalu kialakulását. Amely nem felemelte, hanem elsekélyesítette a kultúrát. A pénz és a hatalom kultúráját hozta, okozta. De azt sem lehetett előre látni, hogy a néprajz tudományfejlődése szemléletben és módszerben szintén követni tudja és fogja ezeket a társadalmi változásokat.

Magyar etnopszichológia (1949)

Péter László másik tanulmánya két nagyobb tartalmi egységből áll: az első egy társadalomtörténeti áttekintés, egy vázlatos parasztságtörténet, amely ennek az osztálynak a kialakulását mutatja be történetileg a 11. századtól kezdődően (visszanyúlva egy-egy gondolat erejéig korábbi idősakra is) egészen a 20. század közepéig. Itt is nagyon sok szerző gondolatait értékeli a Szerző, de leginkább Erdei Ferenc, Ortutay Gyula és Tomori Viola írásaira, megállapításaira támaszkodik. Sajnálatos, hogy amíg az első kettő kutatásait és megállapításait ismerjük, addig a szegedi fiatalok közé tartozó Tomori Viola nagyszerű könyveit ma már nem nagyon olvassák az emberek. A könyv második részében pedig a parasztkultúrát mutatja be, és értelmezi alakulását, változásait, fennmaradási lehetőségeit.

Azt mondhatjuk, hogy a tanulmány utólag is betöltött egy gondolkodástörténeti hiátust a parasztság koronként változó megítélésének áttekintésében. Már az előző írásból megismert ellentétpár bontakozik ki itt is: a paraszti társadalom és kultúra *organikus*, a nem paraszti (polgári, magas) *organizált*. Nagyon fontos megállapítása Péter Lászlónak, s ezt ma sem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a kultúra bizonyos szintjének megvalósítása anyagi lehetőségek függvénye. A korabeli néprajz által vizsgált paraszti kultúra inkább csak egy szűk paraszti réteg sajátja volt, a birtokos kis- és középparasztké. Helyesen ítéli meg, hogy a paraszti kultúra elmúlásán való sajnálkozás, kesergés a *völkisch* szemlélet következménye. S nem lehet azokat a társadalmi és anyagi viszonyokat konzerválni, amelyek ezt a kultúrát létrehozták, s amiben ez a kultúra parasztkultúráként létezett. Érdemes ezen ma is elgondolkodnunk. Hiszen egyfajta kesergés ma is van bizonyos jelenségek elmúlása fölött. A negyvenes éve óta azonban annyi változás történt a szaktudományban, hogy ma már ezt az attitűdöt is értelmezi a néprajz: mögötte egyfajta társadalomkritikát lát, egyfajta veszteségérzetet rögzít. Olyan szemlélet megnyilvánulása ez, amely napjaink szélsőségesen individualizált társadalmában valamiféle közösségit és közösséget, azaz or-

ganikus társadalmat és kultúrát, egy sokkal inkább a természettel összhangban élő társadalmat és kultúrát szeretne látni, megélni.

A változás folyamatát akkor, az 1940-es években példákkal is felrajzoló Péter László megfogalmazása ma már idealistának, utópisztikusnak, naivnak tetszik. Ahogy például a paraszti költészetben, népköltészetben a dal és a mese alakulását megrajzolja: a parasztdaltól a szocialista viszonyokat megéneklő dalokig (nem tudhatta, hogy születtek ezek), vagy a „mese misztikus álomvilágát” tükröző parasztmese helyébe a tudatos, világos rendet tükröző történet lép. Itt érzünk bizonyos osztályharcos szemléletet. Maga is jelzi az utószóban, hogy akkoriban ismerkedni próbált a marxizmussal, Lenin, Lukács György, Balázs Béla műveivel. Vannak nagyszerű meglátásai is, mint pl. a mese és a (legtöbb) film összevetésében, miszerint a film a 20. század „népmeséje”. Érinti, bár nem fejt ki részletesen, azért, mert mindkettő azonos epikus törvényszerűségek szerint szerkesztődik, s nagyon fontos lélektani szerepet tölt be az egyén gondolkodásában: a kicsi is sokra viheti, érdemes küzdeni, a jó elnyeri jutalmát, a gonosz a büntetését stb. S ez még ma is fontos, hiszen ha csak mai hatalmi viszonyainkban körülnézünk, látjuk, hogy a világunk pontosan fordítottja ennek a mesei világnak – kell tehát a lélektani megerősítés, és a kompenzáció.

A paraszti, a paraszti jellegű kispolgári után vagy helyett azonban nem alakult ki a szocialista új típusú paraszt és annak magasabb rendű kultúrája tehát, ahogyan azt sokan – közöttük a Szerző is – várták. Az 1940-es évek végétől a történelem más utat vett. Péter László minősít, értékkel. Ötven év multával azt mondhatjuk, hogy a ma néprajzának szemlélete kevésbé értékkel, azaz minősítő, sokkal inkább értelmező és megértő. Még önmagával szemben is.

Az alkalmazott néprajzról azt írja (164.), hogy a kormánynak ismernie kell a sajátos társadalomtörténeti fejlődés alapján kialakult nemzeti karaktert, hiszen csak úgy tud érdekében és hatékonyan dolgozni. Ebben igazat kell adnunk neki, de azóta sem törődött egyik kormányunk sem azzal, hogy döntéseinek, politikájának kialakításában felhasználja a néprajzi, szociológiai, antropológiai háttérismereteket.

E második, az etnopszichológiai tanulmány fő tanulsága, hogy a néprajznak társadalomtudománnyá kell válnia. Ezért épít a már emlegetett Erdeire, Tomori Violára és Ortutay egynémely tanulmányára, valamint kiemeli Gunda Béla, vagy éppen Faragó József, Wellmann Imre egy-egy cikkét, könyvét.

Írása ma is aktuális, hiszen éppen az aktuálisan folyó bolognai folyamat keretében a néprajzot a történettudományhoz kapcsolták, a szociológiát pedig a kulturális antropológiával társadalomtudománynak minősítették. Mindegyikük besorolása pedig az aktuális szaktudományi besorolás szerint: bölcsészettudomány, néprajzi és kulturális antropológiai tudományok. Szóval nem ártana ma sem újraolvasni Péter László 60 évvel ezelőtti írásait.

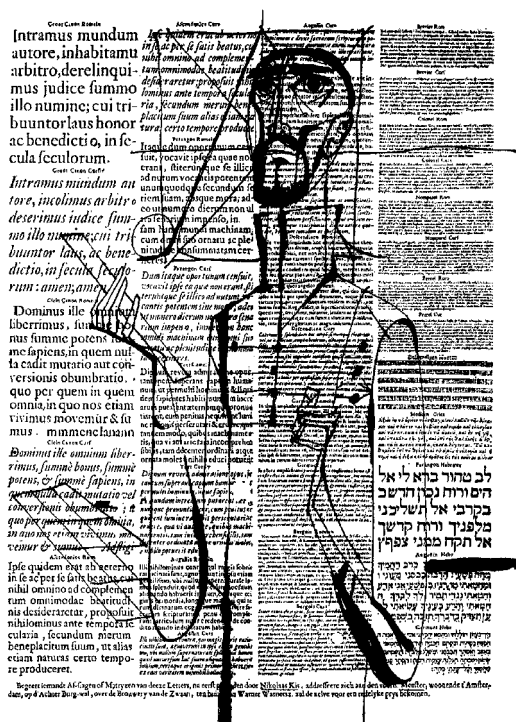
A néprajz persze legalább annyira történeti tudomány, ez is kiderül Péter László gondolatmenetéből, hiszen a társadalomtudomány néprajznak a néplelket kell tanulmányoznia. Ám a néplelek nem egy állandó valami, hanem a gazdasági, társadalmi és szellemi körülmények következtében folyton változik (189.). Összefoglalóan megállapítja a Szerző: a néprajz = paraszti művelődéstörténet.

Ennél a pontnál hadd utaljak arra, hogy a Szerző elismerésre méltóan nagy európai eszme- és tudománytörténeti kitekintéssel fogalmazta meg gondolatait. Nemcsak Durk-

heim és Mannheim, hanem Erixon, Thurnwald, az amerikai Paul Radin, a kultúrtörténeti szemléletű, s ma méltatlanul háttérbe szorított páter Wilhelm Schmidt, a társadalomkutató Ferdinánd Tönnies, vagy a magyar Szalai Sándor nézeteinek alapos, megemésztett ismerete ott van megállapításai mögött.

Végső megállapítása és tanulsága, hogy a néprajz társadalmi műveltségtudomány. Ez pedig új módszer és szemlélet bevezetését követeli meg. Összegzésének gondolatai, amelyeket 8 pontban foglal össze, máig aktuálisak, megszívlelendőek, követendőek (212–213.). Nézzük nagyon röviden! 1. A közösség gazdasági-társadalmi-művelődési jelenségeit mindig fejlődésükben kell ábrázolni; 2. nemcsak struktúrájában, hanem funkcionálisan; 3. a valóság egészére figyelve (s nem mazsolázva, ahogy ő írja); 4. tekintettel a nép/etnosz modern fogalmára; 5. a jelen valóságát rögzítve; 6. az egyéniség és a közösség sajátos kölcsönhatásában; 7. tekintettel az új közkultúra tipikusságára; 8. s nem mondhattunk le a magyar alkatnak, a nemzeti jellemvonásoknak kutatásáról.

Péter László új könyve nagyon fontos, informatív, tanulságos. És nem csak az egyetemi néprajzi oktatásban. Szükséges volna minél több embernek átolvasni, s tartalmán elgondolkodni. Jó, hogy majd 60 év lappangás után is megjelent. Tanít, gondolkodásra és átgondolásra serkent.

KASS JÁNOS:
IN MEMORIAM TÓTHFALUSI KIS MIKLÓS (1967)